

הזכות לתיווך מצבי חירום לתלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית

אלון זמיר*

<https://doi.org/10.54301/KIRQ9153>

ותחושות, ובהם חרדה, ייאוש ודאגה מפני הבאות. האופן שבו ילדים מגיבים למצבים אלו תלוי בגילם, באישיותם, בחומרת האירוע הטראומטי וקרבתו וברמת התמיכה שהם מקבלים ממעגלי התמיכה שלהם. שיח עם ילדים על המציאות המאיימת מעניק להם תחושת ביטחון ובהירות (Boon et al., 2011).

בהמשך לכך, מחקרו של גוזלירט (Güzelyurt, 2022) מציג ספרי ילדים ככלי חשוב להנגשה ולתיווך מושגים מורכבים כמו מלחמה. שימוש בסיפורים פשוטים ובדמויות מאוירות המסבירות מצבים של עימות בצורה ברורה ונגישה יכול לסייע לילדים להבין את המציאות המאיימת. לדוגמה, ספר מאויר שמציג דמות חייל המגינה על משפחתה ומסביר במילים פשוטות את מושג הביטחון וההגנה, יכול לעזור לילדים להבין את הנושא המורכב של מלחמה. מחקר נוסף של בולדו (Buldu, 2009) בחן את תפיסות המלחמה של ילדים בני 5 עד 8 מאיחוד האמירויות ואת תפיסות מוריהם. המחקר מצא כי תפיסות הילדים מושפעות רבות מהמידע שהם מקבלים ומהדרך שבה המורים שלהם מסבירים את הנושא. ילדים נוטים לקלוט מידע מפורש ומרומז מהסביבה שלהם, והמורים מהווים דמות סמכות מרכזית בתהליך זה. כאשר המורים מסבירים לילדים על מלחמה תוך שימוש בסיפורים פשוטים ותמונות ברורות, הילדים מסוגלים להבין טוב יותר את המצב המורכב ולהרגיש בטוחים יותר. המחקר מדגיש את החשיבות של מתן הסברים מפורטים וברורים תוך התייחסות לצרכים הקוגניטיביים והרגשיים של הילדים.

אופנהיימר ומנדמקר (Oppenheimer & Mandemaker, 2008) חקרו את תפיסות הילדים לגבי טרוריסטים. המחקר מצא כי ילדים נוטים להשליך תפיסות פשטניות ואף דמוניות על דמויות אלו. מחקרם מדגיש את החשיבות של הסברה מותאמת ומדויקת תוך הבנה של הצרכים הקוגניטיביים והרגשיים של הילדים. לדוגמה, במקום להציג את הטרוריסטים כדמויות דמוניות בלבד, חשוב להסביר את ההקשר הרחב יותר בצורה פשוטה ומותאמת לגיל הילדים כך שיוכלו להבין את המצב בצורה מציאותית יותר. עם זאת חשוב להכיר בכך שתפיסת טרוריסטים כדמויות דמוניות עשויה להיות טבעית בעקבות חוויות טראומטיות, ולכן יש לגשת לנושא ברגישות ובהירות.

מילות מפתח: שילוב והכלה; חוסן קהילתי; הכשרת מורים; המודל החברתי של המוגבלות; מלחמה

מצבי חירום ואסונות הם חלק בלתי נפרד מחיינו, וההכרה בזכות לתיווך המציאות המאיימת לתלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית (מש"ה) במצבים אלו היא בעלת חשיבות חברתית וחינוכית עליונה. בהתאם למודל החברתי לזכויות אנשים עם מוגבלויות (Shakespeare, 2013), מתן גישה שוויונית לידע לתלמידים עם מש"ה בעת חירום ואסון הוא זכות בסיסית שאין לערער עליה. תיווך זה אינו רק אמצעי להעברת ידע, אלא גם כלי חיוני במאבק למניעת חרדה ובלבול ובהענקת תחושת אוטונומיה וביטחון אישי.

תיווך מותאם מאפשר לתלמידים עם מש"ה לנקוט צעדים נחוצים להגנה על עצמם ועל סביבתם, ובכך מגביר את תחושת הערך העצמי והשתתפותם הפעילה בקהילה. ערך זה מדגיש את החשיבות הקריטית של תיווך מצבי חירום, את השוני בין תיווך לתלמידים עם מש"ה לעומת תלמידים ללא מש"ה, ומספק **כלים מעשיים זמינים בשפה העברית** למורים כדי להבטיח שהמידע החיוני יוגש בצורה המתאימה ביותר לכל תלמיד.

תיווך מצבי חירום ואסון לתלמידים: חשיבותם של המורים ותפקידם

הגדרת מצבי חירום ואסונות על פי האו"ם היא הפרעה חמורה לתפקודה של קהילה או חברה שגורמת לאובדן רחב של חיים, רכוש, כלכלה או סביבה ושעולה על יכולת ההתמודדות של האוכלוסייה הפגועה. אסונות כוללים גורמים טבעיים כמו רעידות אדמה וכן גורמים מעשה ידי אדם כמו מלחמות (UN/ISDR, 2004, p. 17). מצבי חירום ואסון מעוררים מגוון רגשות

* ד"ר אלון זמיר הוא חוקר, פסיכותרפיסט ומחנך המתמחה בגישה החברתית ובתחום לימודי המוגבלות. הוא חוקר עמית במרכז מינרבה לחקר אוכלוסיות מודרות בזקנה (MCIA) ופוסט־דוקטורנט במכון מופ"ת. תחומי מחקרו כוללים מוגבלות, שכול ואובדן בקרב אנשים עם מוגבלויות, וכן חינוך במרחב הרפואי. ד"ר זמיר הוא גם מרצה, מדריך פדגוגי ומנהל את תוכנית 'רחוק-קרוב' להסבת אקדמאים להוראה בסמינר הקיבוצים. פעילותו מתמקדת בקידום גישות חדשניות ושוויוניות במערכות החינוך והרווחה תוך שילוב עקרונות מתחום לימודי המוגבלות. <https://orcid.org/0000-0001-6862-3528>

תיווך מצבי חירום לתלמידים עם מש"ה בהשוואה לתלמידים ללא מש"ה

אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית (מש"ה) בכל הגילים מתמודדים עם אתגרים ייחודיים בהבנה ובהתמודדות עם אירועי משבר ואסון. המגבלה השכלית לא רק מקשה עליהם להבין את המצבים המורכבים, אלא גם מגבירה את הסיכון לפיתוח תסמינים נפשיים חמורים, כגון דיכאון והתנהגות תוקפנית (Houck & Dracobly, 2023). מחקרם של ריטמנסברגר ועמיתיו (Ritmansberger et al., 2019) מצביע על כך שאנשים עם מש"ה חווים מצבים טראומטיים בעיקר ברמה הרגשית וההתנהגותית. אנשים עם מש"ה מתקשים מאד לעבד את הטראומה מבחינה קוגניטיבית ולהביע את תחושותיהם באופן מילולי. חוסר היכולת לעבד את הטראומה מבחינה מילולית מוביל לכלול ולתחושות חוסר אונים. מחקר זה מדגיש את הצורך בתיווך מידע ברור ומותאם לאנשים עם מש"ה כדי לאפשר להם להבין את המצב למרות המגבלה הקוגניטיבית.

תיווך יעיל חייב להיות מותאם לא רק לרמת ההבנה של התלמידים, אלא גם לגילם הכרונולוגי (Clarke et al., 2014). התאמה זו מבטיחה שהתלמידים יקבלו את המידע בצורה שהם יכולים להבין ולהתמודד איתו בצורה יעילה. יש להתחשב ברמת החשיפה והשימוש בטלפונים חכמים וברשתות חברתיות בגילים השונים. לתלמידים צעירים יש להתמקד בהקשר המשפחתי והבית ספרי, ואילו לתלמידים בוגרים יותר יש לכלול את העולם החברתי-לאומי הרחב יותר שבו הם פועלים וחשופים.

המודל החברתי (Shakespeare, 2013) לזכויות אנשים עם מוגבלויות מדגיש כי אנשים עם מש"ה זכאים לאותן זכויות כמו כל אדם אחר, כולל הזכות לקבל מידע נגיש וברור במצבי חירום ואסון (Guidry-Grimes et al., 2020). התאמת המידע לרמת ההבנה ולגילם הכרונולוגי של התלמידים מבטיחה שהם יקבלו את המידע בצורה המותאמת לצורכיהם הייחודיים. כך ניתן להפחית חרדה ולשפר את יכולתם להתמודד עם מצבי חירום בצורה יעילה ובטוחה יותר.

עקרונות לתיווך מותאם לתלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית במצבי חירום ואסון

תלמידים עם מש"ה מתמודדים עם אתגרים ייחודיים בהבנה ובהתמודדות עם מצבי חירום ואסון. הגישה החברתית לזכויות אנשים עם מוגבלויות דורשת להבטיח שתיווך המידע יתבצע בצורה מותאמת ומכבדת תוך הכרה בזכויותיהם לשוויון ולנגישות מלאה למידע גם במצבי חירום ואסון (Guidry-Grimes et al., 2020).

להלן עקרונות מרכזיים וכלים פרקטיים לתיווך מותאם לתלמידים עם מש"ה במצבי חירום ואסון.

א. **בניית תוכניות חירום מותאמות אישית** לתלמידים עם מש"ה היא חיונית להבטחת בטיחותם והבנתם של תלמידים אלו במצבי חירום (Boon et al., 2011). ההכרה בצרכים האישיים של כל תלמיד, מעבר למגבלה, היא ביטוי לגישה החברתית לזכויות אנשים עם מוגבלויות, המדגישה את החשיבות של הכלה ושוויון (Shakespeare, 2013). עם זאת, הגישה החברתית מזהירה כי לעיתים קרובות בעת תיווך הצוות נוטה להתעלם מגילו של האדם עם המגבלה ולהתייחס אליו כאל ילד/ה צעיר/ה גם בבגרותו/ה (Guidry-Grimes et al., 2020). התנהגות זו, המכונה אינפנטיליזציה, מונעת התאמת תמיכות ותיווך לתלמידים בוגרים יותר עם מש"ה. בעת התיווך חשוב להתאים את אופן ההצגה לגיל התלמידים. לדוגמה, כשמדובר בתלמידים בוגרים לא כדאי להשתמש בדמויות מצוירות שמתאימות לילדים צעירים. במקום זאת כדאי להשתמש באיורים או בתרשימים המותאמים לגילם. כך התלמידים ירגישו שמכירים במידת הבגרות שלהם.

ב. **שימוש במודלים וכלים לתיווך מצבי חירום שנמצאו יעילים.** אחד המודלים המובילים הוא המודל 'מעש"ה' של משה פרחי (המרכז הבין-לאומי לחוסן תפקודי, 2020), אשר מציע התערבות בארבעה שלבים במהלך אירוע דחק או לאחריו. באתר המרכז לחוסן תפקודי ישנה לומדה פשוטה ונגישה שיכולה לסייע למורים במלאכת התיווך. להלן שלבי המודל:

1. **מחשבה** – סידור סדר האירועים והבהרתם לתלמידים כדי ליצור תחושת סדר ושליטה.
2. **עשייה** – פעולות מעשיות שתלמידים יכולים לבצע כדי להתמודד עם המצב.
3. **שיחה** – שיחה פתוחה על החוויות והתחושות של התלמידים במטרה להפחית תחושות של בדידות ופחד.
4. **הבנה** – הפקת תובנות מהחוויות והדגשת החוזקות האישיות של התלמידים.

המודל לתיווך מידע במצבי חירום צריך להיות מותאם לצרכים הייחודיים של תלמידים עם מש"ה תוך התחשבות בגילם הכרונולוגי, ברמת הבנתם ובצורכיהם האישיים. עבור תלמידים צעירים מומלץ להשתמש בחומרי הדרכה מותאמי גיל כמו סיפורים, סרטוני וידאו ודמויות מאוירות שמפשטות את המסרים. למשל, התוכנית 'צב צב' של פיקוד העורף (2024) מציגה תרחישים של מצבי חירום באמצעות דמות מאוירת המותאמת לילדים צעירים. גם החוברת 'איך מתכוננים למצב של ירי טילים?' מציעה הדרכה פשוטה ומותאמת לשפה שלהם, ומסבירה כיצד לבחור מרחב מוגן ומה הוא צריך להכיל (מימון-שרייבר ועמיתיה, 2014).

גם עבור תלמידים בוגרים יותר יש להתאים את החומרים

סיכום

בערך זה הוצגה החשיבות העליונה של תיווך מידע לתלמידים עם מש"ה במצבי חירום ואסון. תיווך זה, בהסתמך על המודל החברתי לזכויות אנשים עם מוגבלויות, הוא זכות בסיסית לכל תלמיד. שימוש במודלים מוכחים כמו 'מעש"ה' ובניית תוכניות חירום מותאמות אישית מאפשרים הבנה וביטחון לתלמידים. אך יש לשם כך נדרשים גם שיתוף ההורים והצוות הטיפולי וכן הכשרת מורים לתמיכה רגשית ונפשית. יישום עקרונות אלו מבטיח הבנה, ביטחון ושילוב מלא של תלמידים עם מש"ה בחברה גם במצבי חירום ואסון.

המקורות

המרכז הישראלי לחוסן תפקודי (2020). **מודל מעש"ה: הגשת**

עזרה ראשונה נפשית במצב דחק וחירום. <https://he.icfr.co.il/the-six-cs-model>

זמיר, א', בנד-וינטרשטיין, ט', ובכנר, י' (2023). **מדריך מעשי להתמודדות עם מצבי חירום עבור אנשים מזדקנים עם מוגבלות שכלית התפתחותית במסגרות יום.** קרן שלם.

מימון-שרייבר, ק', יקיר פ' ואספולר ש' (2014). **חוברת בפישוט לשוני: איך מתכוננים למצב של ירי טילים? משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, פיקוד העורף, המכון להנגשה קוגניטיבית.** <https://www.thejoint.org.il/digital-library/4216>

נגיש להכיר (2024). **חדשות נגישות.** <https://nagishlehakir.org.il/lightnews/>

פיקוד העורף (2024). **כך תעזרו לילדיכם להתמודד עם המצב: הכירו את 'צבי הצב'.** <https://www.oref.org.il/12843-21211-he/-/Pakar.aspx>

קרן שלם (2023). **הבשורה המרה – התאמה והנגשת מסירת בשורה מרה לאנשים עם מוגבלות שכלית.** https://www.kshalem.org.il/knowledge_area/bitter-news

Boon, H. J., Brown, L. H., Tsey, K., Speare, R., Pagliano, P., Usher, K., & Clark, B. (2011). School disaster planning for children with disabilities: A critical review of the literature. *International Journal of Special Education*, 26(3), 223-237. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ959015.pdf>

Buldu, M. (2009). Five-to eight-year-old Emirati children's and their teachers' perceptions of war. *Journal of Research in Childhood Education*, 23(4), 461-474. <https://doi.org/10.1080/02568540909594674>

Güzelyurt, T. (2022). An investigation of the concept of war and peace in illustrated children's books. *Çukurova University Faculty of Education Journal*, 51(1), 273-292. <https://doi.org/10.14812/cuefd.1020036>

כך שישקפו את גילם הכרונולוגי ויכולותיהם ולהימנע משימוש בחומרים המיועדים לילדים צעירים. לדוגמה, בשנת 2023 פורסם תדריך חירום שמציע מודל לתיווך מותאם למבוגרים עם מש"ה, הניתן ליישום גם בקרב תלמידים בוגרים עם מש"ה (זמיר ועמיתיו, 2023). מיזם נוסף 'חדשות נגישות' (נגיש להכיר, 2024), מספק מידע על אירועים אקטואליים בצורה נגישה וברורה, ומאפשר לאנשים עם מש"ה להבין את המציאות המורכבת ולהיות חלק פעיל ומעורב בחברה הישראלית.

הפרויקט 'הבשורה המרה' של קרן שלם (2023) מציע מילון קוגניטיבי נגיש המלווה באיורים, המיועד להורים ולצוות טיפולי כדי להנגיש מושגים מרכזיים הקשורים למצבי שכול, חירום ומלחמה. כלי זה שימושי במיוחד להתמודדות של תלמידים עם מש"ה עם מצבים רגשיים מורכבים כמו פטירה של אדם קרוב.

להכשרת מורים חלק חיוני בהבטחת הצלחתן של תוכניות התיווך והחירום. הכשרת מורים ייעודית לתיווך מצבי חירום לתלמידים עם מש"ה כוללת הבנה מעמיקה של הצרכים הייחודיים של תלמידים אלו ופיתוח מיומנויות לתקשורת ברורה ופשוטה. ההכשרה צריכה לכלול כלים למתן תמיכה רגשית לתלמידים עם מש"ה בזמן מצבי חירום (Boon et al., 2011). לדוגמה, תרגילים להרגעה עצמית, כמו תרגילי נשימה ומדיטציה מודרכת, ויצירת מרחב בטוח לשיתוף רגשות וחששות הם חלק בלתי נפרד מהתמיכה הנדרשת (Rittmannsberger et al., 2019). מורים יכולים לקיים מפגשים לאחר תרגילי חירום ובהם התלמידים ישתפו את תחושותיהם וחוויותיהם, ובכך הם יסייעו בהפחתת חרדה ובשיפור תחושת הביטחון. לדוגמה, לאחר תרגיל פינוי כל תלמיד/ה יכול לשתף איך הרגיש/ה ומה עבר עליו/ה במהלך התרגיל. השיתוף בקבוצה מאפשר לתלמידים לעבד את החוויות שלהם בסביבה תומכת ומובנת, והוא מפחית את תחושת הבדידות והחרדה. (המרכז הבין-לאומי לחוסן תפקודי, 2020).

הכשרה זו צריכה לכלול גם שבירת דעות קדומות כלפי אנשים עם מוגבלויות כדי לפתח גישה פתוחה ומכבדת. דעות קדומות כמו התפיסה שאנשים עם מש"ה אינם מסוגלים להבין מצבי חירום מזיקות ומובילות למניעת מידע קריטי מהם, דבר הגורם לבלבול ולחרדה (זמיר ועמיתיו, 2023). המורים חייבים להיות מודעים לכך ולפעול מתוך גישה שמכבדת את זכויותיהם ואת יכולותיהם של התלמידים.

Guidry-Grimes, L., Savin, K., Stramondo, J. A., Reynolds, J. M., Tsaplina, M., Burke, T. B.,... & Fins, J. J. (2020). Disability rights as a necessary framework for crisis standards of care and the future of health care. *Hastings Center Report*, 50(3), 28-32. <https://doi.org/10.1002/hast.1128>

Houck, E. J., & Dracobly, J. D. (2023). Trauma-informed care for individuals with intellectual and developmental disabilities: From disparity to policies for effective action. *Perspectives on Behavior Science*, 46(1), 67-87. <https://doi.org/10.1007/s40614-022-00359-6>

Oppenheimer, L., & Mandemaker, E. (2008). Children's conceptions of terrorists: Exploratory studies. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 14(2), 193-214. <https://doi.org/10.1080/10781910802017339>

Rittmannsberger, D., Kocman, A., Weber, G., & Lueger-Schuster, B. (2019). Trauma exposure and post-traumatic stress disorder in people with intellectual disabilities: A Delphi expert rating. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 32(2), 450-460. <https://doi.org/10.1111/jar.12549>

Shakespeare, T. (2013). Disability rights and wrongs revisited. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203640098>

United Nations International Strategy for Disaster Reduction. (2004). Living with risk: A global review of disaster reduction initiatives (Vol. 1, p. 17). United Nations. <https://www.unisdr.org/we/inform/publications/657>